

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

УДК 159.9.019.4

В.О. АРТЕМ'ЄВ

Національний університет внутрішніх справ

ОБ'ЄКТИВНІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ АДАПТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ В ХАРАКТЕРИСТИЦІ ІНДИВІДУАЛЬНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ

Показаний адаптивний характер реакцій організму людини в залежності від варіантності її поведінки в умовах впливу оточуючого середовища.

Нейро-гуморальна система забезпечує підтримку рівноважного стану організму з оточуючим середовищем, відповідно до коливань якого, крізь певні компенсаторні механізми, що має організм, відбувається постійна корекція відповідних дій, спрямованих на збереження стійких відношень з середовищем. В цьому полягає принцип єдності організму і середовища, в якому він перебуває. А доцільність поведінки організму можна зрозуміти тільки при врахуванні умов середовища, які її викликають, бо успішно організована відповідна реакція дозволяє досягти певного позитивного результату. При цьому, чим менше затрат іде на досягнення однакового остаточного результату, тим більш високим пристосуванням володіє відповідна система. Тому для забезпечення ефективного використання принципу найменшої дії необхідне збереження пам'яті про попередні дії і наявність механізму порівняння двох результатів. Чим чіткіше порівняння, тим краща можливість регулювання (задача супроводжується пошуком достатньої точності для мінімізації затрат) [1].

Межі точності такого регулювання визначаються, з одного боку, необхідною достатністю, а з другого - енергетичними затратами на забезпечення потрібної точності оцінки для регулювання за рахунок її високого рівня.

Поправки, які виносяться, можуть досягати мети в більшій, або меншій мірі, тому будь-які відповідні види поведінки організму на життєво важливі зміни середовища можуть розцінюватися як успішні або неуспішні. Сама суть поведінки в цьому випадку може набувати різного характеру у прагненні підвищувати активність, або знижувати її, переводячи в свою протилежність по спрямованості дій. Сукупність всіх форм поведінки, які призводять до успішного вирішення виникаючих завдань, що збереглися

в пам'яті, можна розцінювати як потенціал розв'язання. Виникаючі відхилення середовища, і необхідність їх компенсації визначають коло потреб, а ступінь відновлення таких відхилень виступає як задоволеність. Таким чином, всі адаптивні процеси відбуваються в просторі виникаючих потреб їх розв'язання та рівня задоволення. З усіх варіантів розв'язання закріплюються ті, які формуються на посильних можливостях і є найбільш економними.

В силу більшої економії окремих варіантів розв'язання виникаючих потреб, останні повинні мати певну перевагу в своєму закріпленні для подальшого цільового використання. Для цього потрібен механізм активного гальмування тих стереотипів поведінки, які представляються менш ефективними по часу, силі, або складності своєї організації.

Вся різноманітність факторів середовища, залежно від їх поєднання і часткової значимості у тому, чи іншому наборі, породжує певні стереотипи середовища, які здатні виявляти позитивний, негативний, нейтральний вплив на об'єкт, який знаходився в даному оточуючому середовищі. В таких стереотипних утвореннях один і той же компонент, або фактор середовища, може розпізнаватися як самостійна одиниця (самостійний елемент умовного сигналу) та викликати різний попереджуючий вплив, який визначається попереднім досвідом спілкування з середовищем. Якщо в попередніх складних стереотипних сполученнях однаково у одних проявлялася як позитивна, а у інших - негативна його значущість, то кінцева реакція на самостійну дію цього компоненту, або його наявність у новому стереотипі, буде нейтральною, однак з певним ступенем напруженості, або розгубленості сприймання та оцінки його значущості [2, 3].

Отже, будь-який фактор середовища, або компо-

нент, який входить у стереотип середовища, може мати найбільш негативне (-1), позитивне (+1), або проміжне значення (0), причому "0" в такому випадку відображає відсутність значущості, або індиферентність фактора, однак цей результат може мати різний рівень напруженості очікування прояву можливого (+) або (-) кінцевого результату. Ця міра напруженості, перш за все, впливає на енергетичні витрати, і в поведінці організму проявляється в реакції "завмирання" (розгубленості, незнання що робити), та по мірі домінування будь-якого з складників цієї напруженості проявляється реакція уникнення, або досягнення.

Якщо будь-яка з них дає позитивний результат, то вона й визначає відповідну форму поведінки. В психофізіологічній реакції рівень напруженості або завмирання проявляється у змінах частоти пульсу, дихання, тиску і, в цілому, інтенсивності процесів обміну.

Для забезпечення цієї поведінки необхідна наявність точності вимірювання та оцінки сили, часу та режиму впливу у спрямуванні сили, тривалості впливу та інтервалів між впливами. Таким чином, повинна існувати система вимірювання впливу по силі, часу і структурі сигналу. Різні за своєю вимірюваною характеристикою сигнали середовища повинні бути упорядковані за ефектом впливу на сприятливі і несприятливі. Це враховує значущість сигналів від індиферентної до максимально важливої. При цьому максимально важливими можуть бути як корисні, так і небезпечні [3].

При порівнянні попереднього і подальшого варіантів для закріплення одержує перевагу більш економічний і який дає більш важливий життєвий ефект. Рівень переваги відбувається на зміні активності процесів обміну у відповідних морфофункціональних утвореннях, що забезпечують прояв кожного з співзставлених динамічних стереотипів поведінки. Суб'єктивно це відбувається у вигляді певних емоційних станів задоволеності та незадоволеності. Рівень розрізненості порівнюваних динамічних стереотипів визначає посилення або гальмування пануючої з них.

Різні за складністю чинників середовища, у частковому поєднанні окремих компонентів, створюються умови, коли один і той же фактор середовища, або їх поєднання, може виступати з діаметрально протилежним результатом впливу. Це не дозволяє однозначно розподілити всі фактори оточуючого середовища на позитивні та негативні, тому воно можливе тільки по кінцевому результату впливу на гомеостатичний стан у відношенні "організм-середовище". В їх структурній організації вся різноманітність факторів умов середовища може виступати як взаємопротилежна за значенням свого впливу, або як незалежна. Це в значній мірі й визначає той результат їх сумісної участі у організації кінцевого результату поведінки.

Наявність сигнальних систем (аналізаторів) забезпечує пристосувальну функцію організму до динаміки впливу середовища. Цей процес здійснюєть-

ся кризь будування рефлекторних реакцій - чим більш ранне (випереджаюче) повідомлення несе в собі умовний сигнал, що утворився, тим більш якісно може бути забезпечена адекватна відповідна реакція. Однак у цьому випадку доцільно говорити про оптимальне попередження, оскільки значно випереджаюче попередження може виявитися менш важливим у цьому випадку як фактору, що сигналізує.

Придбання складних стереотипних форм поведінки організму, які зберігаються у вигляді певного досвіду знаходження у середовищі, дозволяє активно вибирати ті умови, які дають найбільш позитивний кінцевий результат. В цьому випадку, ще до попадання в середовище, де здійснюється реальна поведінка організму, можна представити весь процес майбутньої поведінки, або її варіантів з вибором більш ефективного. Природно, що для цього повинен існувати механізм центрального гальмування безпосередньої поведінки до прийняття остаточного рішення про запуск її дій. У ході її реалізації можливі суттєві координаційні зміни, що також потребує присутності певних механізмів гальмування.

Якщо успіх на першому рівні рефлекторної поведінки супроводжується позитивними емоціями задоволеності, то невдачі тягнуть за собою біль чи відчуття дискомфорту, пов'язаного з відчуттям голоду, спраги або інших неприємних відчуттів, що в сукупності представляють негативні емоції і прагнення організувати поведінку організму так, щоб уникнути, або попередити їх прояв.

По мірі ускладнення рівня організації адекватної поведінки і перенесення його у квазіпростір знаків символів, які є умовними рефлексами першого порядку, невдачі, що можна припустити, не викликають біль, а активізують неспецифічне відчуття, пов'язане з проявленням негативних емоцій і переживанням страху, як умовного сигналу реальних страждань. По мірі ускладнення рівнів сигнальної діяльності з'являються різні страхи, які мають соціальну підставу і пов'язані з матеріальними або духовними компонентами оточуючого середовища [4, 5].

Залежно від сили емоційного переживання процесів, які відбуваються в уяві людини (квазіпросторі умовних рефлексів значного рівня), в структуру умовного сигналу можуть входити індиферентні компоненти, що призводить до присвоєння відповідної сигнальної значущості. За умови їх включення в іншу структуру сигнальних комплексів, які можуть мати діаметрально протилежне значення, такі компоненти будуть викликати відповідну частину попередніх емоційних реакцій, тим самим впливаючи на формування змісту і швидкості утворення нового сигнального умовного рефлекторного комплексу. В психофізіології цей процес розглядається як негативне перенесення навичок.

Виникнення страху, як прообразу болю, має важливу захисну адаптивну поведінку в умовах низького розв'язання, або повного нерозв'язання виникаючих умов середовища. Дослідження страху в психології розглядається як інтелектуальна емоція; в

психології і нейрофізіології встановлені нервові центри й гуморальні компоненти внутрішнього середовища, які визначають проявлення страху і зворотної реакції - сміливості. Останні виступають як антагоністи і мають механізми взаємного гальмування.

В організації адаптивної поведінки цей механізм проявляється в реакції "уникнення-досягнення". Потреба примушує прагнути умов середовища, які можуть її задовольнити, а страх можливої небезпеки, якщо зустрічається певна новизна, торкається цього процесу. В цьому випадку можна говорити про вільну поведінку, яка породжується страхом недовіри новизні. У свою чергу, довіра росте по мірі зростання потреби. Ззовні це проявляється в реакції "досягнення-уникнення", або почуття "рішучості-нерішучості". Об'єктивний контроль за реакцією "досягнення-уникнення" особливо чітко спостерігається в усіх видах єдиноборства, що дозволяє скласти чітку картину проведення бою. В основі такого аналізу лежить оцінка рухової діяльності, спрямованої на наступаючі дії та відступи, підпорядкування умов середовища своїй поведінці та, в свою чергу, підпорядкування її умовам середовища. Контролюючи швидкість і тривалість наступаючої або відступаючої поведінки й обсяг супроводжуваних дій, необхідно їх упорядкувати відповідно кожного акту "просунення-відступу" з супроводжуваними його

рухами "атаки-захисту". Упорядковане співвідношення цих характеристик дозволяє отримати такі показники, як інтенсивність ведення бою, напруження відношень при рівному протистоянні, впевненість сторін у формі ведення бою. Дані показники базуються на аналізі відеозйомки, і дають можливість об'єктивно оцінювати поведінку сторін і рівень упевненості у своїх діях на кожному етапі проведення бою. Наведена методика застосована уперше, і розробляється для оцінки почуття професійного страху у людей при їх відборі для роботи в умовах підвищеного ризику.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коган А.Б. Основы физиологии высшей нервной деятельности. -М.: Высшая школа, 1988. -365 с.
2. Данилова Н.Н., Крылова А.Л. Физиология высшей нервной деятельности. -М.: Московск. ун-т, 1989. -399 с.
3. Хайнд Р. Поведение животных. -М.: Мир, 1975. -855 с.
4. Изард К.Э. Психология эмоций. -СПб.: Питер, 2000. -460 с.
5. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. -М.: Педагогика, 1986. -Т.2. -407 с.

Надійшла до редколегії 06.12.2002

АРТЕМЬЕВ В.А. ОБЪЕКТИВНЫЕ ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ АДАПТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В ХАРАКТЕРИСТИКЕ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ
Показан адаптивный характер реакций организма человека в зависимости от вариантности его поведения в условиях влияния окружающей среды.

ARTEM'EV V.A. THE OBJECTIVE FACTORS OF FORMATION OF ADAPTIVE BEHAVIOR AND THEIR USAGE'S IN THE CHARACTERISTIC OF PERSONAL CAPABILITIES
The adaptive nature of reacting of an organism of the man is rotund depending on variance of his behavior in conditions of influencing of an environment.

УДК 159.923

Л.М. БАЛАБАНОВА, докт. психол. наук, доц.,
И.А. ВИДЕНЕЕВ, канд. психол. наук, **В.А. ДРУЗЬ**, докт. биол. наук, проф.,
И.В. ЖДАНОВА, канд. психол. наук, **В.В. КРИВОДЕРЕВ**, канд. психол. наук,
П.В. МАКАРЕНКО, канд. психол. наук, **Г.В. ПОПОВА**, канд. психол. наук,
Т.А. ЮДИНА

Национальный университет внутренних дел

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ АКЦЕНТУАЦИИ ЛИЧНОСТИ

На основании психофизиологических зависимостей, определяющих тип высшей нервной деятельности, описаны современные представления о такой сложной проблеме, как акцентуация личности, что позволяет ввести объективные критерии оценки в диагностике профпригодности.

Составление психологического портрета личности требует максимально строгой оценки черт характера, сложность чего заключается в отсутствии сегодня достаточно обоснованных теоретических